



Διατείνομαι ότι ο κομμουναλισμός είναι η δεσπόζουσα πολιτική κατηγορία που είναι πιο κατάλληλη να περικλείσει τις πλήρως επεξεργασμένες και συστηματικές απόψεις της κοινωνικής οικολογίας, συμπεριλαμβανομένου του ελευθεριακού δημοτισμού και του διαλεκτικού νατουραλισμού.

Ως ιδεολογία, ο κομμουναλισμός αντλεί υλικό από τις παλιότερες ιδεολογίες της αριστεράς –τον μαρξισμό και τον αναρχισμό ή, για να ακριβολογούμε, την παράδοση του ελευθεριακού σοσιαλισμού– ενώ προσφέρει μία ευρύτερη και πιο ταιριαστή στην εποχή μας προοπτική. Από τον μαρξισμό αντλεί το θεμελιώδες πρόταγμα της διατύπωσης ενός ορθολογικά συστηματικού και συνεκτικού σοσιαλισμού που ενοποιεί τη φιλοσοφία, την ιστορία, τα οικονομικά και την πολιτική. Όντας δεδηλωμένα διαλεκτικός, επιχειρεί να εμποτίσει τη θεωρία με την πρακτική. Από τον αναρχισμό αντλεί τη δέσμευσή του στον αντικρατισμό και στον συνομοσπονδισμό, καθώς και την αναγνώρισή του ότι η ιεραρχία είναι ένα θεμελιώδες πρόβλημα, το οποίο μπορεί να ξεπεραστεί μονάχα από μία κοινωνία ελευθεριακού σοσιαλισμού.

ΜΑΡΕΥ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

«Το πρόταγμα του κομμουναλισμού» συνοδεύεται από το κείμενο «Αναρχισμός και εξουσία στην ισπανική επανάσταση»

ISBN 960-221-340-X



9 789602 213407

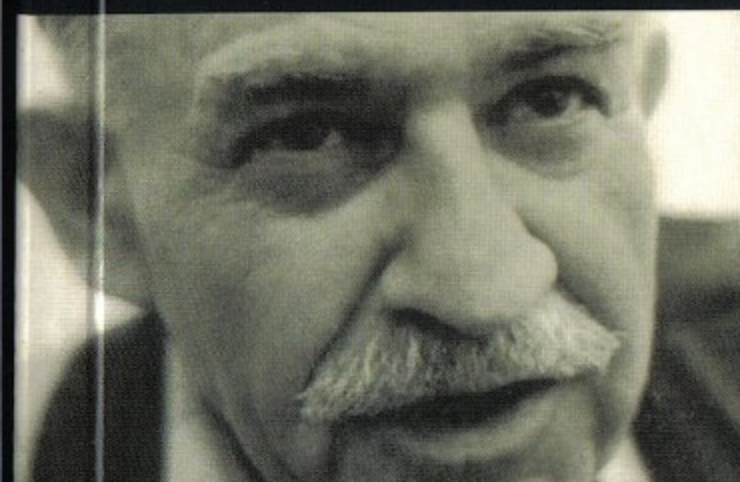
ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

MURRAY BOOKCHIN



MURRAY BOOKCHIN

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ



Με πρόλογο του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση

ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

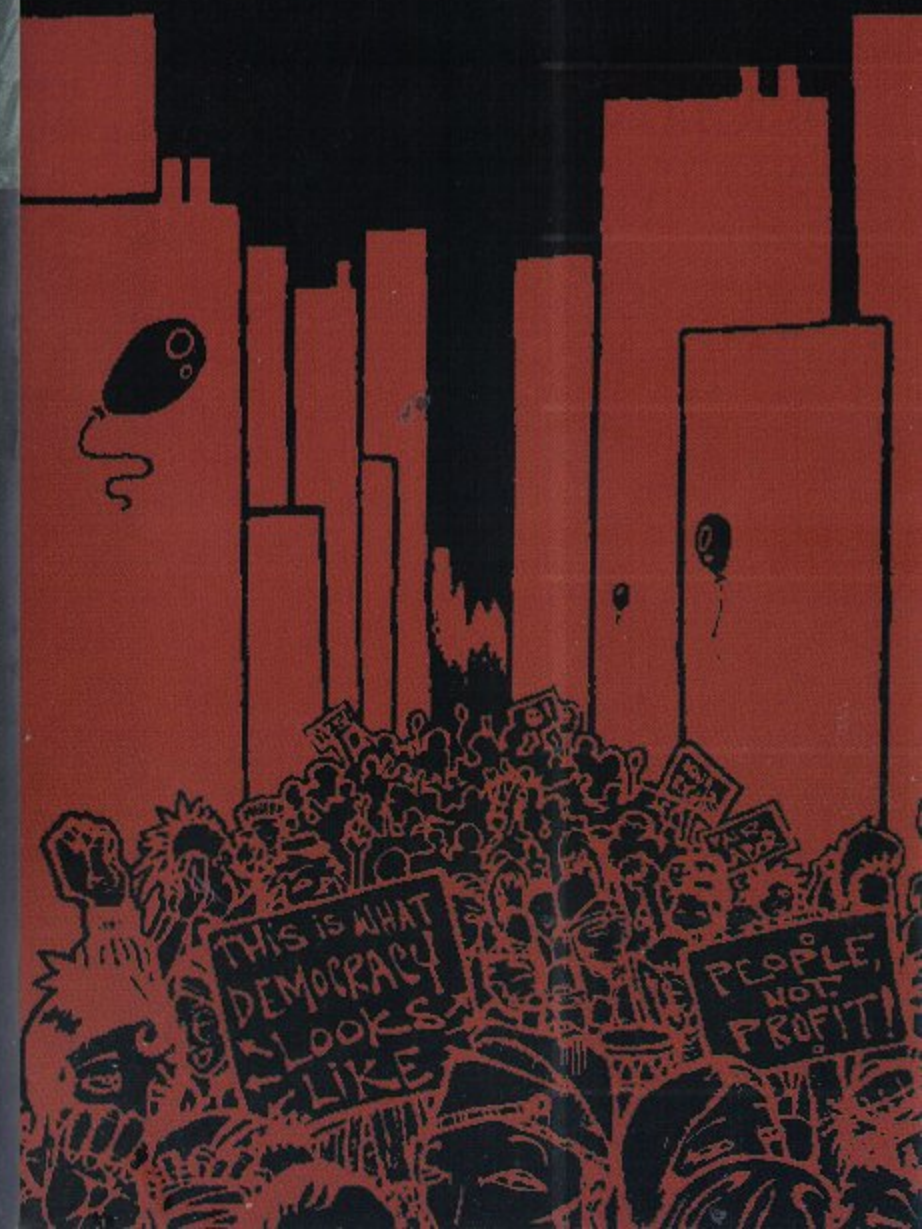
Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΚΕΖΕΡΛΗΣ

εκδόσεις
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ



Ο **Murray Bookchin** ήταν ριζοσπάστης συνδικαλιστής στο αμερικανικό εργατικό κίνημα της δεκαετίας του 1930. Από τους πρώτους αριστερούς συγγραφείς που έθιξαν οικολογικά ζητήματα, έγινε συνιδρυτής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Οικολογίας στην πολιτεία Βερμόντ των ΗΠΑ. Ο Μπούκτσιν δούλεψε σε χυτήρια, δίδαξε σε πανεπιστήμια και υπήρξε συνειδητός πολίτης, μαχητικός αγωνιστής και πολυγραφώτατος στοχαστής της κοινωνίας σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Ο **Αλέξανδρος Γκεζερλής** σπούδασε στην Αθήνα προτού μετακομίσει στις ΗΠΑ για την εκπόνηση διδακτορικού. Παλιότερα συμμετείχε σε συντακτικές ομάδες κατ' όνομα ελευθεριακών περιοδικών. Σήμερα αντιλαμβάνεται το γράψιμο ως σκεπτόμενο πράττειν.



ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Murray Bookchin

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

Πρόλογος του συγγραφέα
για την ελληνική έκδοση

Εισαγωγή – Μετάφραση – Σημειώσεις
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΚΕΖΕΡΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Τίτλοι προσηγοριών:

«The Communitarian Project»,

Harbinger. A Journal of Social Ecology, τόμ. 3, αρ. 1, άνοιξη 2003.

«Anarchism and Power in the Spanish Revolution»,

Communitarianism, International Journal for a Rational Society

(ηλεκτρονική επιθεώρηση), αρ. 2, Νοέμβριος 2002

© Murray Bookchin

© για την ελληνική γλώσσα:

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Αλέξανδρος Γκεξερολής

Η μετάφραση έγινε από το αγγλικό πρωτότυπο.

Πρώτη έκδοση: Απρίλιος 2006

ISBN: 960-221-340-X

Διορθώσεις: Χρυσούλα Γραμμένου

Στοιχειοθεσία, σελιδοποίηση: Βικτωρία Λέγκα

Κεντρική διέθεση:

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σόλωνος 133, 106 77 Αθήνα,

τηλ: 2103-806305, 2103821813, fax 2103838173

e-mail: alexcom@otenet.gr - http://www.alexandria-publ.gr

Βιβλιοπωλείο στη Στοά του Βιβλίου:

Πεσμαζόγλου 5 / Σταδίου 44, 105 64 Αθήνα, τηλ. 2103311719

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπιές, ηλεκτρονικές ή οποιουδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση.....

Εισαγωγή του μεταφραστή

ΤΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΑΛΙΣΜΟΥ

Ο καπιταλισμός σήμερα.....

Μαρξισμός, αναρχισμός και επαναστατικός
συνδικαλισμός.....

Η αντίληψη του κομμουναλισμού

Η οργάνωση της μετάβασης σε μία ελεύθερη
κοινωνία

Το μεταβατικό πρόγραμμα του κομμουναλισμού

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αναρχισμός και εξουσία στην Ισπανική Επανάσταση.....

Βασική εργογραφία του Μάρεϋ Μπούκτσιν

Σημείωμα του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση

Η μετάφραση στα ελληνικά του δοκιμίου μου «Το πρόταγμα του κομμουναλισμού» αποτελεί ευπρόσδεκτο γεγονός, καθώς πρόκειται για ένα πολιτικό έργο το οποίο θεωρώ άκρως σημαντικό. Σε μια περίοδο αχαλίνωτου αντιδιανοου-μενισμού, ιδεολογικής οπισθοδρόμησης, μεταμοντέρνου εκλεκτικισμού και έλλειψης συνεκτικότητας, είναι σημαντικό να εκτεθεί μία τάση που στρέφεται προς μια διαφορετική κατεύθυνση. Η ριζική αλλαγή δεν μπορεί να γεννηθεί μέσα σε έναν κοινωνικό περίγυρο όπου ο ατομικισμός ή/και η λατρεία της βίας χρησιμοποιούνται ως υποκατάστατα του ορθολογικού διαλόγου και της οικοδόμησης ενός μαζικού κινήματος. Ευτυχώς όμως εξακολουθεί να είναι υποστηρίξιμη η υιοθέτηση της αρχής της ελπίδας, ακόμα και σε αυτούς τους οπισθοδρομικούς καιρούς.

Θα ήθελα, ωστόσο, να υπογραμμίσω πως οι πολιτικές μου απόψεις δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αποσιώ-νται από τις ευρύτερες μελέτες μου πάνω σε ζητήματα όπως ο διαλεκτικός νατουραλισμός, η ανάδυση της ιεραρχίας, η κληρονομιά της ελευθερίας και της κυριαρχίας, καθώς και σε έννοιες όπως η σπάνη και η μετασπάνη. Κατά

συνέπεια, δεδομένου ότι πολλά από τα μείζονα έργα μου (π.χ., *The Ecology of Freedom*, *The Philosophy of Social Ecology*, *From Urbanization to Cities*) δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, είναι ευτυχές το γεγονός ότι η παρούσα έκδοση συνοδεύεται από μια αρκετά εκτεταμένη Εισαγωγή (την οποία διάβασα σε μετάφραση), που πραγματεύεται πρόσθετα σχετιζόμενα θέματα.

Είμαι πια ογδόντα τεσσάρων ετών. Γνωρίζω πως μια κομμουναλιστική κοινωνία δεν θα γίνει πραγματικότητα στον λίγο χρόνο που μου απομένει – η επίτευξη της πρέπει να αφηθεί σε μία νεότερη γενιά. Αλλά ακόμα και σε αυτή την τόσο προχωρημένη ηλικία, κάνω ό,τι περνάει από το χέρι μου για να προωθήσω και να διευρύνω τον ελευθεριακό σοσιαλισμό. Οι νέοι οφείλουν να μη λησμονήσουν ότι, ως τμήμα ενός κομμουναλιστικού κινήματος, πρέπει να δημιουργηθεί μια διαπαιδαγωγική πρωτοπορία, με σκοπό, τουλάχιστον, να κρατηθούν υπό έλεγχο οι τρομακτικές παθολογίες της εποχής μας και, αν είναι εφικτό, να καταργηθούν. Είναι αδύνατο να υπερτονιστεί πως –μολονότι είμαστε υποχρεωμένοι να επιδιώξουμε αλλαγές όχι μόνο στην αντικειμενική σφαίρα των οικονομικών σχέσεων αλλά και στην υποκειμενική σφαίρα του πολιτισμικού, ηθικού, αισθητικού, προσωπικού και ψυχολογικού πεδίου διερεύνησης– η ιεραρχία πρέπει να καταργηθεί μέσω θεσμικών αλλαγών.

Μάρεϋ Μπούκτσιν
16 Ιουνίου 2005

Εισαγωγή

Είναι εύκολο (αλλά ευτυχώς όχι αναπόφευκτο) όταν γράφει κανείς για μία σημαντική προσωπικότητα να διολισθήσει στην αγιολογία, δηλαδή σε μια κακόγουστη και ανιαρή επισώρευση των «υπεράνθρωπων» χαρακτηριστικών του υπό συζήτηση ατόμου. Με βάση είτε το *credo quia absurdum* είτε το *credo ut intelligam*, η αδράνεια των κοινών θνητών/αναγνωστών είναι στην περίπτωση αυτή εγγυημένη. Έτσι, η μεταφυσική της ετερονομίας (που συναντά ανθρώπους και τους ονομάζει προφήτες) επιστρέφει πικρόχολα, ακόμα και σε χώρους όπως αυτός της ριζοσπαστικής Αριστεράς, η ιστορία της οποίας θα έπρεπε, αν μη τι άλλο, να την είχε εμβολιάσει κατά τέτοιων (ουσιωδώς κομφορμιστικών) συμπεριφορών. Μολονότι η εγκυρότητα των παρατηρήσεων αυτών είναι προδήλη, η αγνόηση της συνέπεια που έδειξε ο Μάρεϋ Μπούκτσιν στη ζωή του, καθώς και της ευρύτητας, εμβριθείας, οξυδέρκειας και πνευματικής εντιμότητας που χαρακτηρίζουν το έργο του, θα υποδήλωνε τύφλωση και τίποτε παραπάνω.

Γεννημένος το 1921 στην πόλη της Νέας Υόρκης (στο Μπρονξ), ο Μπούκτσιν ενηλικιώθηκε σε ένα περιβάλλον ζωηρής πολιτικής δραστηριότητας, με διάχυτη την επίδραση της Ρωσικής Επανάστασης του 1917. Οι Εβραίοι μετανάστες γονείς

του ήταν μέλη της οργάνωσης IWW ενώ η γιαγιά του (Ζαϊτέλ Καλούσκαγια) ήταν μέλος των ναρόντικων στην τσαρική Ρωσία, περίγυρος που έδρασε ως καταλύτης για την πολιτικοποίηση του νεαρού Μάρεϋ (ο οποίος προσχώρησε στους *Νέους Πρωτοπόρους* στην ηλικία των εννέα ετών!). Οι επιρροές που τον οδήγησαν στην ενεργό ανάμειξη (και στελεχοποίηση) στο κομμουνιστικό κίνημα δεν ήταν ακαδημαϊκές, αλλά συνίσταντο σε γεγονότα όπως η εκτέλεση των Σάκκο και Βαντσέτι το 1927 (που χαρακτήριζε ανεξίτηλα στη μνήμη του για πάντα) και σε φαινόμενα όπως η τοπική απήχηση του κομμουνισμού καθώς και η οικονομική ύφεση. Μετά την υιοθέτηση της πολιτικής των Λαϊκών Μετώπων, τις δίκες της Μόσχας και την προδοσία της Ισπανικής Επανάστασης του 1936, ένωσε ηθικά υποχρεωμένος να εγκαταλείψει τον αντεπαναστατικό σταλινισμό και να μεταπηδήσει στον τροτσκισμό. (Στο μεταξύ είχε προσφερθεί να πολεμήσει στον ισπανικό εμφύλιο, κάτι που δεν του επιτράπη λόγω του νεαρού της ηλικίας του – σύντροφοί του, ωστόσο, έχασαν τη ζωή τους στο μέτωπο της Μαδρίτης.)

Ως «στρατευμένος» μαρξιστής, ο Μπούκτιν συμμετείχε έντονα σε συνδικαλιστικές δραστηριότητες σε κάθε εργοστάσιο στο οποίο εργαζόταν (χυτήρια, αυτοκινητοβιομηχανίες, κ.λπ.). Ωστόσο, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (που δεν οδήγησε σε προλεταριακές επαναστάσεις αλλά στη σταθεροποίηση του καπιταλισμού), ο ρόλος της «σοσιαλιστικής» Σοβιετικής Ένωσης στην καταστολή επαναστατικών κινήματων, καθώς και η κατ' ουσίαν ρεφορμιστική στάση των Αμερικανών εργατών (που αποκαλύφθηκε ξεκάθαρα στον Μπούκτιν μετά το τέλος της μεγάλης απεργίας στην General Motors το 1946) κλόνισαν τη νομοτελειακή αντίληψή του για το εργατικό κίνημα ως τη μοναδική επαναστατική δύναμη. Προς τα τέλη

της δεκαετίας του 1940 προσχώρησε στην (οιονεί μαρξιστική, αλλά με ελευθεριακές «παρεκκλίσεις») πολιτική ομάδα γύρω από τον Γερμανό πρώην τροτσκιστή Τζόζεφ Βέμπλερ (Movement for a Democracy of Content).¹

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, ενώ η ανάπτυξη της αμερικανικής οικονομίας είχε φτάσει σε πρωτόγνωρα επίπεδα και ο πληθυσμός έπεφτε θύμα της γενικευμένης νόρκωσης του καπιταλισμού, ο Μπούκτιν άρχισε να ενσωματώνει την οικολογία στη θεώρησή του, πολύ πριν η πρώτη αποκτήσει τη φήμη (και την προδηλότητα) που έχει σήμερα. Έτσι, ανάμεσα στις πρώτες του δημοσιεύσεις (υπό το ψευδώνυμο Λιούις Χέρμπερ) στην αγγλόφωνη εκδοχή του εντύπου της προαναφερθείσας ομάδας (*Contemporary Issues*) βρίσκεται και ένα σημαντικό άρθρο του 1952 για το ζήτημα των χημικών ουσιών στα τρόφιμα, ενώ σε άλλα κείμενα μίλησε για τις ολέθριες επιπτώσεις της πυρηνικής ενέργειας. Παράλληλα, ο Μπούκτιν (που υποστήριξε με την αρθρογραφία του την Ουγγρική Επανάσταση του 1956) άρχισε να μετακινείται όλο και πιο πολύ προς μία ελευθεριακή τοποθέτηση: απομακρυνόμενος από τον ορθόδοξο μαρξισμό, συνειδητοποίησε εμβρυακά ότι το κεντρικό πρόβλημα της σημερινής (αλλά και κάθε παρελθούσας) κοινωνίας έχει να κάνει με την ιεραρχία και την κυριαρχία, όχι μονάχα με την ταξική εκμετάλλευση (που ορίζεται με στενά οικονομικούς όρους).

1. Η επίδραση του Τζόζεφ Βέμπλερ (γενν. το 1901) στον πρώιμο Μπούκτιν παραπέμπει απόματα στην αντίστοιχη πνευματική/πολιτική συγγένεια μεταξύ των Α. Στίνα (γενν. το 1900) και Κορνήλιου Καστοριάδη (γενν. το 1922). Εδώ ανοίγει, όμως, ένα άλλο κεφάλαιο, αυτό της σχέσης ανάμεσα στο έργο του Μπούκτιν από τη μία μεριά και αυτό του Καστοριάδη από την άλλη – ένα πελώριο ζήτημα το οποίο θα αφήσω ασχολίαστο προς το παρόν (*facilis est descensus Avernii*).

Με την έλευση της δεκαετίας του 1960, ο Μπούκτσιν, βλέποντας τα ιστορικά όρια του μαρξισμού, την ανεπάρκεια της ταξικής ανάλυσης του, καθώς και τον εγγενή συγκεντρωτισμό της κομματικής δομής, άρχισε πλέον να αυτοπροσδιορίζεται ανοιχτά ως αναρχικός. Σε αυτή την αναρχική του προσέγγιση, βασικό στοιχείο αποτελούσε η οικολογία: το 1962 κυκλοφόρησε το πρώτο του βιβλίο, πάνω στην οικολογική καταστροφή και τις κοινωνικές συνέπειές της, ενώ στα μέσα της ίδιας δεκαετίας προέβλεψε τον πιθανώς κρίσιμο ρόλο που θα μπορούσαν να παίζουν οι εναλλακτικές τεχνολογίες σε μια οικολογική και ορθολογική κοινωνία. Η σύνθεση αναρχισμού και οικολογίας που πραγματοποίησε ο Μπούκτσιν αποτέλεσε αυτό που αργότερα θα γινόταν γνωστό ως *το πρόταγμα της κοινωνικής οικολογίας*. Έχοντας υπολογίσιμη επιρροή στην τότε «Νέα Αριστερά», συμμετέχοντας στο κίνημα της αντικουλτούρας, στις κινητοποιήσεις κατά της πυρηνικής ενέργειας (με αποκορύφωμα τις διαδηλώσεις στο Κουίνς το 1964), στις πορείες κατά του πολέμου του Βιετνάμ και σε αυτές υπέρ των πολιτικών ελευθεριών, ο Μπούκτσιν δεν έπαψε να «προπαγανδίζει» τη σύνθεση αναρχισμού και οικολογίας (ως συγγραφέας, ομιλητής, πανεπιστημιακός δάσκαλος και ακτιβιστής).

Από τη δεκαετία του 1970 και ύστερα, φάνηκε ξεκάθαρα πως ο Μάρεϋ Μπούκτσιν είναι θεωρητικός μεγάλης κλάσης. Είναι ελάχιστοι οι επαναστάτες στοχαστές οι οποίοι τόλμησαν να εκκινήσουν την πραγμάτευση ενός έργου τόσο μεγαλεπήβολου και πολυδιάστατου, που εκτείνεται στα πεδία της φιλοσοφίας, της ανθρωπολογίας, της ιστορίας και της πολιτικής. Όποιος ωστόσο νομίζει πως από κάποιο σημείο και μετά ο Μπούκτσιν απλώς απομονώθηκε στο αναγνωστήριο του Βρετανι-

κού Μουσείου πλανάται πλάνην οικτράν: δεν εγκατέλειψε ούτε την πρακτική πολιτική δραστηριότητα, ούτε την πανεπιστημιακή διδασκαλία (με εξαίρεση την ένατη δεκαετία της ζωής του, για προφανείς βιολογικούς λόγους). Στο εκπαιδευτικό επίπεδο, για παράδειγμα, έχει ιδρύσει και στηριχτεί το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας στο Πλέινφιλντ της πολιτείας Βερμόντ των ΗΠΑ (1974-). Μάλιστα, τις τελευταίες δεκαετίες που διαμένει στην πολιτεία αυτή, έχει δράσει ως στυλοβάτης του κινήματος για τοπική δημοκρατία. Παράλληλα, έχει ασκήσει σημαντική επιρροή στο κίνημα των Πρασίνων τόσο στη Γερμανία όσο και στις ίδιες τις ΗΠΑ.²

Παρά το γεγονός ότι τάχθηκε στο πλευρό της αναρχικής παράδοσης σχετικά νωρίς, ο Μπούκτσιν ουδέποτε υπήρξε δογματικός: εξαρχής ασκούσε κριτική σε όσα τμήματα της παράδοσης αυτής θεωρούσε προβληματικά, ενώ την ίδια στιγμή δεν δίσταζε να χρησιμοποιεί μαρξιστικά στοιχεία στην ανάλυσή του. Αυτό που σίγουρα κράτησε από το μαρξισμό είναι η απαράσπαστη προσήλωσή του στην απόπειρα εξεύρεσης *συνεκτικών κοινωνικών λύσεων* στα σύγχρονα προβλήματα. Σε πείσμα πολλών αναρχικών που είχαν σαγηνευτεί από τον ατομικισμό, ο Μπούκτσιν τόνιζε συνεχώς τον παραλογισμό μίας ατομικιστικής θεώρησης (καθώς και τις αντιδραστικές συνέπειές της). Βρισκόταν πάντοτε σε πλήρη συμφωνία με τη διάτυπωση του Μαρξ: «Πάνω απ' όλα οφείλουμε να αποφύγουμε να ξαναθέσουμε την “κοινωνία” ως αφηρημένη έννοια ενά-

2. Τα παραπάνω βιογραφικά δεδομένα αντλήθηκαν βασικά από τις εξής πηγές: α) Murray Bookchin, *Anarchism, Marxism and the Future of the Left: Interviews and Essays, 1993-1998* (Εδιμβούργο και Σαν Φρανσίσκο: AK Press, 1999), σ. 15-111, β) *The Murray Bookchin Reader*, επιμ.: Janet Biehl (Λονδίνο: Cassell, 1997), σ. 1-12.

νια στο άτομο. Το άτομο είναι κοινωνικό ον».³ Επιπροσθέτως, εκεί που οι περισσότεροι αναρχικοί (αντιστρέφοντας τον Κρέοντα)⁴ εξέλαβαν την αναρχία ως πανάκεια, η επίκληση και μόνο της οποίας αρκεί για να τιθασευτεί το ακανθώδες πρόβλημα της επίτευξης μιας ελευθεριακής κοινωνίας, ο Μπούκτιν επέμεινε πως για κάτι τέτοιο απαιτείται η διαμόρφωση σοβαρής ριζοσπαστικής σκέψης (καθώς και ενός μαζικού κινήματος) που θα υποστηρίζει την οργάνωση σε ελευθεριακή βάση, μέσω μη ιεραρχικών (αμεσοδημοκρατικών) θεσμών.

Είναι αυτή ακριβώς η έλλειψη δογματισμού που έκανε τον Μπούκτιν να πάψει να αυτοαποκαλείται αναρχικός τα τελευταία χρόνια. Αρνούμενος να αγνοήσει τόσο την απλοϊκότητα των περισσότερων σημαντικών αναρχικών (π.χ. του Μπακούιν), όσο και τις απιστικές διακηρύξεις ατομικιστών όπως ο Μαξ Στίρνερ, οι οποίες δεν προκαλούν παρά μειδίαμα σε όσους έχουν πεπερασμένη (δηλαδή, μη μηδενική) αντίληψη της κοινωνίας, αλλά και συνυπολογίζοντας το αξιοθρήνητο επίπεδο του σημερινού αναρχικού κινήματος (ιδίως στην Αμερική), προς τιμήν του ο Μπούκτιν βρήκε το θάρρος να διακηρύξει πως η επαναστατική αντίληψή του υπερβαίνει το πλαίσιο του αναρχισμού. Η θεωρητική του συνεισφορά ήταν εξαρχής συνεκτικότερη σε σχέση με εκείνη των αναρχικών του παρελθόντος, επομένως, όπως έγινε φανερό μονάχα εκ των υστέρων, *materiam superabat opus*. Το περιεχόμενο και οι αποχρώσεις της πνευματικής αυτής παραγωγής αξίζει να εξεταστούν κά-

3. Η φράση βρίσκεται στο τρίτο από τα *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, τα οποία συνέγραψε ο Μαξ από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο αυτού του έτους.

4. «αναρχίας δέ μείζον οὐκ ἔστιν κακόν», *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, στ. 672.

πως διεξοδικότερα, έστω και στο πλαίσιο ενός σύντομου εισαγωγικού κειμένου.

✱

Κάθε (εξ ορισμού αποσπασματική) απόπειρα σχηματικής παρουσίασης/κατηγοριοποίησης των συνιστωσών του έργου ενός μεγάλου στοχαστή οφείλει να πραγματοποιείται εν πλήρη συνειδήσει ενός διττού προβλήματος: από τη μία μεριά υποβόσκει το ενδεχόμενο υπεραπλούστευσης ενός σύνθετου σώματος ιδεών και, από την άλλη, παραμυθεύει ο κίνδυνος μήπως δοθεί η εντύπωση μιας συγχρονικής παρουσίας απόψεων που στην πραγματικότητα αναδύθηκαν ιστορικά. Στην παρούσα συνοπτική μελέτη το δεύτερο σκέλος του προβλήματος επιλύεται μέσω της ρητής επιλογής εκείνων μονάχα των ιδεών οι οποίες άντεξαν στη δοκιμασία του χρόνου και ενσωματώθηκαν από το συγγραφέα στην ώριμη θεώρησή του. Όσο για το πρώτο, άλλο εχέγγυο πέρα από την επιθυμία του γράφοντος να συμμορφωθεί προς τη διανοητική αυτοπειθαρχία δεν υπάρχει («η αγκίδα στο μάτι σου είναι ο καλύτερος μεγεθυντικός φακός»)⁵ Δεδομένων των διευκρινίσεων αυτών, διανοίγεται ένας τρόπος έκθεσης του έργου του Μπούκτιν γύρω από τρεις κεντρικούς θεματικούς άξονες: έναν φιλοσοφικό, έναν ανθρωπολογικό/ιστορικό και έναν πολιτικό.

Η φιλοσοφική θεώρηση του Μπούκτιν είναι άρρηκτα δεμένη με την πολιτικά επαναστατική αντίληψή του: «Η δύναμη του θεωρησιακού στοχασμού έγκειται στην ικανότητά του να

5. Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*. Στοχασμοί μέσα από τη φθαρμένη ζωή, μτφρ: Λευτέρης Αναγνώστου (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990), σ. 121.

κοιτάζει επέκεινα της παραδεδομένης και συχνά μονόπλευρης “σοφίας” μίας περιόδου, βλέποντας ό,τι αναδύεται – συχνά στις παρυφές της – και διευρύνει τους ορίζοντες των διαδικασιών αυτών φτάνοντας σε μεγαλύτερους βαθμούς ολικότητας. Με τον ίδιο τρόπο, ο θεωρησιακός στοχασμός δύναται να είναι κριτικός στοχασμός». ⁶ Στο έργο του, ο θεωρησιακός στοχασμός λαμβάνει τη μορφή της διαλεκτικής (πρβλ. τη δήλωση του πως η αγαπημένη του λέξη είναι η «συνεκτικότητα»). ⁷ Η προσιέγγισή του εντάσσεται σε μία μακροαίωνα διαλεκτική παράδοση, οι κορυφώσεις της οποίας βρίσκονται στα *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη, στη *Λογική* του Γκ. Χέγκελ και στο *Κεφάλαιο* του Καρλ Μαρξ. Η προαναφερθείσα κριτική όψη του θεωρησιακού στοχασμού στρέφεται, ασφαλώς, και πάνω στην ίδια τη διαλεκτική παράδοση: μολονότι σημαντικά επηρεασμένος από τον Χέγκελ, ο Μπούκτσιν δεν είναι εγγεληνός αλλά *διαλεκτικός στοχαστής*.

Σύμφωνα με τη θεώρησή του, η διαλεκτική είναι μια εξελικτική λογική από την αφαίρεση προς τη διαφοροποίηση: «Ο διαλεκτικός λόγος συλλαμβάνει όχι μονάχα το πώς οργανώνεται μία οντότητα σε δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά και το πώς οργανώνεται ούτως ώστε να υπερβεί αυτό το επίπεδο ανάπτυξης και να γίνει κάτι άλλο απ’ αυτό που ήταν, διατηρώντας ακόμα κι έτσι την ταυτότητά του». ⁸ Επομένως, σε αντίθεση με τον εργαλειακό-αναλυτικό λόγο (τον οποίο ονομά-

6. Murray Bookchin, *The Politics of Cosmology* (αδημοσίευτο χειρόγραφο, 1988), σ. 19.

7. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy* (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η εκδ., 1991), σ. 14.

8. Murray Bookchin, *The Philosophy of Social Ecology: Essays on Dialectical Naturalism* (Μόντρεαλ: Black Rose Books, 2η εκδ., 1995), σ. 8.

ζει συμβατικό λόγο) που στηρίζεται στην αρχή της ταυτότητας (το *A* ισούται με το *A*), ο διαλεκτικός λόγος αναγνωρίζει την αναπτυξιακή φύση της πραγματικότητας διατεινόμενος, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, πως το *A* ισούται όχι μόνο με το *A*, αλλά και με το μη *A*.

Έτσι, η διαλεκτική αποτελεί την ίδια στιγμή τόσο έναν τρόπο λογισμού όσο και μια περιγραφή του αντικειμενικού κόσμου, με μια οντολογική αιτιότητα. Η αναπτυξιακή αυτή αντίληψη της πραγματικότητας (δηλαδή, αυτή η οργανική μορφή λόγου) αντιμετωπίζει το Είναι ως ένα διαρκώς εκτυλισσόμενο Γίνεσθαι και επομένως τη διαλεκτική αιτιότητα ως τη διαφοροποίηση της δυναμικότητας σε ενεργό πραγματικότητα. Διερευνά ένα συνεχές, μία αυτοκατευθυνόμενη διαδικασία εκτύλιξης προς όλο και μεγαλύτερη διαφοροποίηση, στο βαθμό που κάθε δυναμικότητα πραγματοποιείται ενεργώς με δεδομένη μία συγκεκριμένη αλληλουχία ανάπτυξης. Η συνολική φιλοσοφική τοποθέτηση του συγγραφέα (γνωστή ως *διαλεκτικός νατουραλισμός*) «δεν περατώνεται σε ένα εγγεληνό Απόλυτο στο τέρας μιας κοσμικής αναπτυξιακής πορείας, αλλά προάγει το όραμα μίας διαρκώς αυξανόμενης ολικότητας, πληρότητας και πλούτου ως προς τη διαφοροποίηση και την υποκειμενικότητα». ⁹ Με άλλα λόγια, «η διαλεκτική είναι *ανάπτυξη*, όχι μονάχα *αλλαγή*: είναι *παραγωγή*, όχι μονάχα *κίνηση*: είναι *διαμεσολάβηση*, όχι απλώς *διαδικασία*: και είναι *σωρευτική*, όχι μονάχα *συνεχής*». ¹⁰

Στο πλαίσιο της αναπτυξιακής αυτής πραγμάτευσης, κεφαιλωδή σημασία καταλαμβάνει η διάκριση σχετικά με τα «επίπεδα» της πραγματικότητας: «Από τη μία μεριά, υπάρχει

9. Στο ίδιο, σ. 20.

10. Στο ίδιο, σ. 125.

η άμεσα παρούσα εμπειρική “πραγματικότητα” –ή Realität, για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα του Χέγκελ– η οποία δεν είναι απαραίτητα η εκπλήρωση μίας δυνητικότητας, και από την άλλη υπάρχει η διαλεκτική “ενεργός πραγματικότητα” –Wirklichkeit– η οποία συνιστά την ολοκληρωμένη εκπλήρωση μιας ορθολογικής διαδικασίας». ¹¹ Επομένως, κατά τον Μπούκτσιν, η δυνητικότητα όντως υφίσταται αντικειμενικά, ακόμα και με εμπειρικούς όρους, γεγονός που σημαίνει ότι η αλήθεια ή η εγκυρότητα ενός αντικειμενικού «αυτό που είναι» μπορεί να κριθεί με βάση το ηθικό κριτήριο του «αυτό που πρέπει να είναι». Η διανοητική αυτή πορεία τού επιτρέπει να διατυπώσει μια αντικειμενική ηθική που θα στηρίζει τη δράση μέσα στον κόσμο της πραγματικότητας. Η αντικειμενική αυτή ηθική αποτελεί για τον Μπούκτσιν τρόπο εξουδετέρωσης του ιδιαίτερου διαδεδομένου σήμερα σχετικισμού, προπύργιο του οποίου αποτελεί ο μεταμοντερνισμός, ήτοι «η πιο ακαδημαϊκά εδραιωμένη επίθεση κατά του ανθρωπισμού, του Διαφωτισμού και του λόγου». ¹²

Με βάση το προαναφερθέν ηθικό κριτήριο, ορισμένες υπαρκτές πραγματικότητες ελαμβάνονται ως ανορθολογικές, ενώ άλλες μη πραγματοποιημένες πραγματικότητες ως ορθολογικές. Προσφυώς, ο Μπούκτσιν ορίζει την Ιστορία ως το ορθολογικό κομμάτι της ανθρώπινης ανάπτυξης (καθώς θεωρεί πως τα ανορθολογικά γεγονότα δεν συναποτελούν Ιστορία και είναι απλώς γεγονότα) – δεν ισχυρίζεται πως όλη η κοινωνική ανάπτυξη είναι ορθολογική, αλλά απλώς ότι τα τμήματά της

11. Στο ίδιο, σ. 23.

12. Murray Bookchin, *Re-enchanting Humanity: A Defense of the Human Spirit Against Anti-humanism, Misanthropy, Mysticism and Primitivism* (Λονδίνο: Cassell, 1995), σ. 172.

στα οποία αυτό ισχύει είναι πράγματα διαλεκτικά ή ιστορικά. Έτσι, αντιμετωπίζει την Ιστορία ως εκτύλιξη των ανθρώπινων δυνατοτήτων για ελευθερία, αυτοσυνείδηση και συνεργασία, κάτι που επαληθεύεται (και η διαλεκτική του προσέγγιση στηρίζεται στην επαλήθευση, όχι στην εξήγηση) ¹³ από την ύπαρξη του πολιτισμού, ο οποίος εναρκώνει και εν μέρει πραγματοποιεί ενεργώς τις δυνατότητες της Ιστορίας. Αντίστοιχα, ονομάζει πρόοδο την επίταση της ελευθερίας σε βάρος της κυριαρχίας, χωρίς ωστόσο να ξεπέφτει στην τελεολογία: τα ανθρώπινα όντα είναι «ενεργοί φορείς, οι αυθεντικοί “συγκροτητικοί παράγοντες” της Ιστορίας που ίσως αναπτύξουν τις δυνατότητές τους μέσα στην κοινωνική εξέλιξη, ίσως όχι». ¹⁴

Ως το σημείο αυτό, η προσεκτική αναγνώστριά* θα έχει εκλάβει την παραπάνω παρουσίαση της φιλοσοφικής προσέγγισης του Μπούκτσιν ως, στην καλύτερη περίπτωση, αλλόκοτη: εστιασμένη στη διαλεκτική λογική, δεν ανέφερε ρητώς τη *νατουραλιστική* όψη του διαλεκτικού *νατουραλισμού*! Ωστόσο, η «ανεπάρκεια» αυτή υπαλείφεται μόλις σημειωθεί πως η έννοια της πραγματικότητας, στην οποία έγινε αναφορά πολλαπλώς παραπάνω, στηρίζεται σε μία πολυσχιδή θεώρηση της φύσης. Ακολουθώντας τον Κικέρωνα, ο Μπούκτσιν κάνει τη διάκριση μεταξύ «πρώτης φύσης» (δηλ. της μη ανθρώπινης

13. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 365.

14. Murray Bookchin, *Ιστορία, Πολιτισμός και Πρόοδος: Ηερίγραμμα μίας Κριτικής του Σύγχρονου Σχετικισμού*, μτφρ: Θεοδωρής Βελισσάρας και Γεωργιος Δαρμεμάς (Ιωάννινα: Ιανάκι, 2005), σ. 57 (έχω τροποποιήσει τη μεταφραση).

* Αντί του κουραστικού «αναγνώστης/αναγνώστριά», υποθετείται εδώ η ομιλία της εναλλαγής των φύλων, αρκετά διαδεδομένη στα αγγλικά σε ακαδημαϊκούς που προσπαθούν να αμφισβητήσουν την μοναρχατορία του αρσενικού στη γλώσσα.

φύσης) και «δεύτερης φύσης» (δηλαδή του κοινωνικού πεδίου). «Διορθώνοντας» τον Γιόχαν Φίχτε, δεν ισχυρίζεται πως η ανθρωπότητα είναι η αυτοσυνείδητη φύση, αλλά μονάχα ότι η ανθρωπότητα είναι η φύση που είναι *δνητικά* αυτοσυνείδητη.¹⁵ Η πραγμάτωση της δυνατότητας αυτής θα μπορούσε να γίνει εφικτή βάσει μίας ενοποίησης της πρώτης και της δεύτερης φύσης, φτάνοντας σε αυτό που ο Μπούκτσιν ονομάζει «ελεύθερη φύση».

Ο Μάρεϋ Μπούκτσιν δεν είναι αφελής. Γνωρίζει πολύ καλά πως η εκλογή της φύσης σαν *θεμέλιο* της ηθικής έχει στο παρελθόν οδηγήσει «στην επικύρωση της ολιγαρχίας (Πλάτων), της δουλείας (Αριστοτέλης), της ιεραρχίας (Θωμάς Ακινάτης), της αναγκαιότητας (Σπινόζα) και της κυριαρχίας (Μαρξ)»¹⁶ ενώ πιο πρόσφατα έχει κινηθεί στην κατεύθυνση *κατ' ουσίαν* αντιδραστικών θέσεων (βαθιά οικολογία). Γι' αυτόν το λόγο αυτόν προσπαθεί να είναι προσεκτικός στην ανάλυσή του, εντοπίζοντας μία φυσική τάση προς αυξανόμενη πολυπλοκότητα και υποκειμενικότητα στην πρώτη φύση, η οποία οφείλεται στην ίδια την αλληλοδραστικότητα της ύλης: «Στο βαθμό που τα ζώα γίνονται σύνθετα, διαρκώς πιο ευφυή και αποκτούν αυτογνωσία, αρχίζουν να κάνουν τις στοιχειώδεις εκείνες επιλογές που επηρεάζουν την εξέλιξή τους».¹⁷ Εξετάζει τη φυσική ιστορία της ανθρώπινης βούλησης και ελευθερίας στις δυνατότητες του φυσικού κόσμου, ανακαλύπτοντας την αλληλοβοήθεια, την ελευθερία και την υποκειμενικότητα, σε

15. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 315-316.

16. Murray Bookchin, *Η σύγχρονη οικολογική κρίση*, μτφρ: Μάκης Κορασιανίτης (Αθήνα: Βιβλιόπολις, 1993), σ. 27.

17. Murray Bookchin, *Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία*, μτφρ: Τάσος Κυπριανίδης (Αθήνα: Εξάντας, 1993), σ. 54 (έχω τροποποιήσει τη μετάφραση).

επιπερατικό αλλά υπολογίσιμο βαθμό, σε ευρύτερες κοσμικές ή οργανικές διαδικασίες. Συμφωνώντας με την ουσία (αν όχι με το γράμμα) του «λόγον δέ μόνον άνθρωπος έχει τῶν ζῶων»,¹⁸ δεν υποπίπτει σε οιονεί μυστικιστικές αντιλήψεις «βιοκεντρικής δημοκρατίας» αλλά παρ' όλα αυτά επιμένει να εντάσσει την ανθρωπότητα στη φύση: «Ο λόγος που οι ζωικές-φυτικές κοινότητες ενοποιούνται οικολογικά με τις ανθρώπινες κοινότητες δεν βρίσκεται στα *επιμέρους* στοιχεία της διαφοροποίησης αλλά στη *λογική* της διαφοροποίησης, η οποία επιτρέπει τη συσχέτιση των κοινωνικών και φυσικών μεσολαβήσεων στο πλαίσιο ενός συνεχούς».¹⁹

Εν ολίγοις, στο πλαίσιο του διαλεκτικού νατουραλισμού ο διαλεκτικός λόγος βρίσκεται πέρα από τον ιδεαλισμό και τον υλισμό, όντας μία νατουραλιστική και οικολογική μορφή στοχασμού. Είναι «οντολογικά ηθικός καθώς και διαλεκτικά λογικός» ένας οδηγός της ορθολογικής πράξης καθώς και μία νατουραλιστική διαύγαση του Είναι.²⁰

Κατά την αναίσχυντα μεροληπτική γνώμη του γράφοντος, ο άξονας (μεταξύ των τριών με βάση τους οποίους παρουσιάζεται εδώ το έργο του Μπούκτσιν) με τη μεγαλύτερη θεωρητική βαρύτητα και γονιμότητα είναι ο ανθρωπολογικός/ιστορικός («μια ισχυρή ιδέα μεταδίδει λίγη από τη δύναμή της σε όποιον την αντικρούει»)²¹ Σημείο εκκίνησής του αποτελεί η εξέταση της «οργανικής κοινωνίας», δηλαδή των προεγγράμματων κοι-

18. Αριστοτέλους *Πολιτικά*, 1253 α 9-10.

19. Murray Bookchin, *Τι είναι κοινωνική οικολογία*, μτφρ: Μάκης Κορασιανίτης (Αθήνα: Βιβλιόπολις, 1993), σ. 32-33 (έχω τροποποιήσει τη μετάφραση).

20. Murray Bookchin, *The Philosophy of Social Ecology*, σ. 36.

21. Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu: À l'ombre de jeunes filles en fleurs*, (Παρίσι: Gallimard, 1962), τόμος 1, σ. 562.

ωνιών που αναδύθηκαν γύρω στην ύστερη παλαιολιθική περιόδο – η πραγματέυσή του δεν συνιστά, ασφαλώς, τίποτε παραπάνω από μία ερμηνευτική επιλογή, βάσει ενδείξεων. Αποφείγοντας τη χρήση όρων όπως «προωτόγονος κομμουνισμός», «μητριαρχία» κ.ο.κ., οι οποίοι προβάλλουν σχήματα του παρόντος στο παρελθόν, ο Μπούκτιν βρίσκει σημαντικά στοιχεία στην (προ)ιστορική αυτή εποχή. Η έλλειψη ιεραρχίας αρθρωνόταν γύρω από τρεις αρχές:²² α) την αρχή της επικαρπίας, σύμφωνα με την οποία τα άτομα σε μια κοινότητα ήταν ελεύθερα να οικειοποιηθούν συγκεκριμένους πόρους απλώς και μόνο λόγω του γεγονότος πως τους χρησιμοποιούσαν, β) την αρχή του ελάχιστου αναγώγιμου, κατά την οποία, ασχέτως της παραγωγικής συνεισφοράς του προς την κοινότητα, τα μέσα διαβίωσης κάθε ατόμου ήταν εξασφαλισμένα, και γ) την ηθική της συμπληρωματικότητας, δηλ. της *ισότητας των ανίσων*, με βάση την οποία οι ανισότητες (δύναμης, διανοητικής ικανότητας, εμπειρίας, ταλέντου κ.ο.κ.) ανάμεσα στους διάφορους ανθρώπους αναγνωρίζονταν ως υπαρκτές και αντισταθμίζονταν μέσα στην κοινότητα. Το γεγονός πως ο συγγραφέας δίνει προσοχή στα μη ιεραρχικά αυτά χαρακτηριστικά δεν σημαίνει πως αγνοεί τα αρνητικά στοιχεία της οργανικής κοινωνίας (π.χ., τοπικισμός, φιλοπόλεμη διάθεση, υποβάθμιση του περιβάλλοντος, μυθική/ανιμιστική θεώρηση του κόσμου). Εξάλλου, σημειώνει πως «η παραβίαση της οργανικής κοινωνίας είναι λανθάνουσα εντός της ίδιας της οργανικής κοινωνίας».²³

Η ανάδυση μάλιστα αυτού που ο Μπούκτιν αποκαλεί «κληρονομιά της κυριαρχίας» εντοπίζεται εντός των ορίων του εκ-

22. Murray Bookchin, *The Ecology of Freedom*, σ. 50, 144.

23. Στο ίδιο, σ. 80.

φυλισμού της οργανικής κοινωνίας: βάσει της ανάλυσής του η ιεραρχία (ως «σύνθετο σύστημα προσταγής και υποταγής στο οποίο οι ελίτ απολαμβάνουν σε ποικίλους βαθμούς τον έλεγχο πάνω στους υποτελείς τους χωρίς υποχρεωτικά να τους εκμεταλλεύονται»)²⁴ εμφανίστηκε όταν οι ηλικιωμένοι (οι οποίοι συνδέονταν από το κοινό τους συμφέρον έναντι των νεότερων, ασχέτως φύλου ή καταγωγής) συνειδητοποίησαν πως μια ετερόνομη θέσμιση της κοινωνίας θα τους επέτρεπε να διατηρήσουν εξουσίες που (ειδικά υπό συνθήκες ανασφάλειας και αβεβαιότητας γύρω από την επιβίωση) τους αρνείται η φυσική αδυναμία λόγω του γήρατος. Μολονότι η μορφή αυτή γεροντοκρατίας δεν αποτελούσε θεσμοποιημένη ιεραρχία (άλλωστε «τα γεράματα είναι η μοίρα όλων όσοι δεν πεθαίνουν πρόωρα»)²⁵ οδήγησε στη φετιχοποίηση των μαγικών δυνάμεων που δήθεν κρύβονταν πίσω από ορισμένα φυσικά φαινόμενα, δηλ. στην εμφάνιση των (ηλικιωμένων) σαμάνων, οι οποίοι μετέτρεψαν την εξουσία σε προνόμιο των εκλεκτών ολίγων. Με άλλα λόγια, παρήγαγε την αποκρυστάλλωση της κοινωνικής εξουσίας: «Ο σαμάνος είναι η προσωποποίηση του Κράτους εν τη γενέσει».²⁶

Από κει και πέρα, με το πέρασμα των ετών, η ανάδυση της ιεραρχίας, της υποδούλωσης της γυναίκας στον άνδρα καθώς και της καθυπόταξης της κοινωνίας στο Κράτος (έννοιες πολύ ευρύτερες της «υλιστικής» αντίληψης της ταξικής εκμετάλλευσης) οδήγησαν στη γενική νομιμοποίηση της κυριαρχίας ανθρώπου από άνθρωπο. Ακολούθως, η κυριαρχία προβλήθηκε από το κοινωνικό πεδίο πάνω στην πρώτη φύση, η οποία

24. Στο ίδιο, σ. 4.

25. Στο ίδιο, σ. 83.

26. Στο ίδιο, σ. 84.